

Comparison of Forgiveness and Religious Commitment in Couples on the on the Brink of Divorce and Normal Couples

Seyyed Valiolla Mousavi¹, Sajjad Rezaei*², Amir Qorbanpoor lafmejani³, Tayyebe Ahmadian⁴

1. Associate professor of psychology, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran. mousavi180@yahoo.com

2. Assistant professor of psychology, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran. Rezaei_Psy@hotmail.com

3. Assistant professor of counseling, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran. qorbanpoorlafmejani@guilan.ac.ir

4. MA in rehabilitation counseling, Islamic Azad University, Rasht Branch, Rasht, Iran. tayebeahmadian44@gmail.com

Abstract

The rising rate of divorce in Iranian society is disconcerting. This study aimed at comparing religious commitment and forgiveness in couples on the brink of divorce and normal couples. The research method is descriptive and causal-comparative. To select the group of couples on the brink of divorce, firstly, the researcher referred to counseling units of the courts and law offices of various cities of the Guilan province. The cases of the couples who were qualified to enter the study were reviewed and of these cases 173 were selected based on availability. Then, 143 normal couples referring to the courts and offices of lawyers which the cause of their resort is nothing but the completions of the divorce case were selected through purposive sampling. They responded to Glock and Stark's Religious Commitment questionnaire, and Ray and et al Forgiveness scale. Obtained data were analyzed by Pearson Chi-squares, independent t-test, multivariate analysis of variance. The results showed that the mean of forgiveness and religious Commitment in couples on the brink of divorce and normal couples significantly different, that is, couples on the brink of divorce have less level of forgiveness than normal couples and in terms of faithfulness and ritual religious commitment, they scored less scores than normal couples. The remarkable difference between the two groups has important marital therapy implications for implementation of forgiveness-oriented intervention and also promotion of religious beliefs and ritual among couples in order to maintain and strengthen the marriage contract.

Keywords: Forgiveness, Religious Commitment, divorce

---

*. Rezaei_Psy@hotmail.com

مقایسهٔ بخشایشگری و پایبندی مذهبی در زوج‌های در آستانهٔ طلاق و زوج‌های عادی سید ولی‌الله موسوی^۱، سجاد رضائی*^۲، امیر قربان‌پور لقمجانی^۳، طیبه احمدیان^۴

۱. دانشیار گروه روانشناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.

mousavi180@yahoo.com

۲. استادیار گروه روانشناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.

Rezaei_Psy@hotmail.com

۳. استادیار گروه علوم تربیتی و مشاوره، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.

qorbanpoorlafmejani@guilan.ac.ir

۴. کارشناس ارشد مشاوره توانبخشی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت، رشت، ایران

tayebeahmadian44@gmail.com

چکیده

روند روبه‌رشد طلاق در جامعهٔ ایرانی نگران‌کننده است. پژوهش حاضر با هدف مقایسهٔ بخشایشگری و پایبندی مذهبی در زوج‌های در آستانهٔ طلاق و زوج‌های عادی انجام شد. روش پژوهش، توصیفی و علی - مقایسه‌ای بود. برای انتخاب گروه زوج‌های در آستانهٔ طلاق ابتدا به واحدهای مشاوره دادگاهها و دفاتر وکالت شهرهای مختلف استان گیلان مراجعه شد. پرونده‌های زوج‌های دارای شرایط ورود به پژوهش، مطالعه و از این تعداد ۱۷۳ نفر به صورت دسترس انتخاب شدند. سپس ۱۴۳ نفر از زوج‌های عادی مراجعه‌کنندهٔ دادگاهها و دفاتر وکالت که علت مراجعه آنها چیزی غیر از تکمیل پرونده طلاق بود با روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند و به پرسشنامه‌های پایبندی مذهبی گلاک و استارک و بخشایشگری ری و همکاران پاسخ دادند. داده‌های به‌دست آمده از طریق آزمون مجذور خی پیرسون، آزمون t استیودنت مستقل، تحلیل واریانس چندمتغیری پردازش شدند. نتایج نشان دادند میانگین بخشایشگری و پایبندی مذهبی در زوج‌های در آستانهٔ طلاق و زوج‌های عادی به‌طور معنی‌داری متفاوت است؛ یعنی زوج‌های در آستانهٔ طلاق نسبت به زوج‌های عادی دارای سطوح بخشش کمتری بودند و در ابعاد اعتقادی و مناسکی پایبندی مذهبی نمرات کمتری نسبت به زوج‌های عادی به دست آوردند. تفاوت چشمگیری بین این دو گروه، اشارات زوج درمانی مهمی برای اجرای مداخلات روانشناختی بخشش‌محور و نیز ترویج اعتقادات مذهبی و مناسکی در میان زوج‌ها به‌منظور حفظ و تقویت پیمان زناشویی داشت.

واژه‌های کلیدی: بخشایشگری، پایبندی مذهبی، طلاق

مقدمه

پیغمبر اسلام (ص) می‌فرماید: هیچ چیز نزد خداوند محبوب‌تر از ازدواج نیست. همچنین حضرت علی (ع) نیز می‌فرماید: ازدواج کنید که همانا سنت رسول خدا است که همواره می‌فرمود: هر کس دوست دارد از سنت من تبعیت کند، همانا ازدواج کردن از سنت من است (مظاهری، ۱۳۸۴). ازدواج یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین روابط انسانی تعریف شده است؛ زیرا ساختار اولیه برای ایجاد روابط خانوادگی و پرورش نسل بعد را فراهم می‌کند. افراد وقتی ازدواج می‌کنند شادتر و سالم‌ترند؛ اما آمارها نشان می‌دهند رضایت زناشویی به راحتی به دست نمی‌آید (روزن-گراندون و همکاران، ۲۰۰۴، به نقل از فلورز، ۲۰۰۸).

با انتظارات زیادی که افراد از ازدواج دارند، احتمالاً جای تعجب نیست اگر خیلی از افراد دریابند که روابطشان این انتظارات را برآورده نمی‌کند. تقریباً همه زوج‌هایی که ازدواج می‌کنند در ابتدای ارتباطشان سطح زیادی از رضایت زناشویی را گزارش می‌کنند. با وجود این، رضایت از رابطه در طی زمان و در میان خیلی از زوجها کاهش می‌یابد (برادبری، ۱۹۹۸، به نقل از هالفورد ۱۳۸۷/۲۰۰۳ ترجمه تیریزی، کاردانی و جعفری). سعادت و سلامت خانواده به وجود ارتباطات سالم و بالنده زوج‌ها بستگی دارد و چنانچه پایه خانواده از استحکام لازم برخوردار نباشد، پیامد منفی آن، انواع مشکلات جسمانی و روانی است (خواجه رسولی، ۱۳۸۸). امروزه میزان زیادی از نابهنجارهای روانشناختی و مشکلات بهداشت روانی ناشی از ارتباط‌های مختل، تعارض‌ها و کشمکش‌های درون خانواده و ناتوانی در حل مسائل خانوادگی است (خمسه، ۱۳۸۷).

معتبرترین شاخص آشفستگی زناشویی، طلاق است (هالفورد ۱۳۸۷/۲۰۰۳ ترجمه تیریزی، کاردانی و جعفری). در خانواده ایرانی نیز در چند دهه اخیر به نظر می‌رسد با جابه‌جایی نقش و گاه با اغتشاش نقش مواجهیم. خانواده‌ها بیشتر به هسته‌ای بودن تمایل دارند،

بدون اینکه مکانیزم‌های لازم برای زندگی مستقل را کسب کرده باشند. نابخوداری از مهارت‌های لازم به مشکلات و در نتیجه طلاق می‌شود (عامری، ۱۳۸۲). نکته بسیار مهم و کلیدی این است که تقریباً تمام زوج‌هایی که ازدواج می‌کنند با مشکلات زناشویی و خانوادگی مواجه می‌شوند؛ اما سرنوشت همه این ازدواج‌ها به طلاق منتهی نمی‌شود. زیرا همه زوج‌ها به یک شکل با مشکلات مواجه نمی‌شوند و با توجه به مهارت‌ها و سبک‌های مقابله‌ای و توانمندی‌های خود با مشکلات مواجه می‌شوند. یکی از مهارت‌هایی که به نظر می‌رسد در کاهش تعارضات زناشویی و پیشگیری از تشدید مشکلات مؤثر باشد، بخشایشگری^۱ است.

براساس متون روان‌درمانگری، بخشایشگری به احیای روابط کمک می‌کند، تلخی و خشم را از بین می‌برد و به شفای جراحات‌های عاطفی درونی می‌انجامد. همچنین بخشایشگری به دوام زندگی زناشویی و افزایش رضایت زناشویی می‌انجامد (فینچمن، پالیاری و رگالیا، ۲۰۰۲). بخشایشگری رابطه‌ای منفی با آغاز فرآیند طلاق دارد (یارنوزیابن، ۲۰۰۹). فینچمن، هال و بیچ (۲۰۰۶) بیان کردند بخشایشگری راهبردی عالی برای حفظ رابطه زناشویی است؛ زیرا به تقلیل ادراکات منفی درباره دیگری کمک می‌کند و توان حل تعارض زوج‌ها و ثبات ازدواج را ارتقا می‌دهد. با اینکه بخشایشگری دیرزمانی است که متغیر بسیار با اهمیت در حفظ روابط قلمداد می‌شود، تنها در سال‌های اخیر توجه پژوهشگران به آن جلب شده است (دافونسکا، دی خسوس لوپز، داسیلواگوسماتو، پسوآ و داسیلوا، ۲۰۱۷)؛ به گونه‌ای که پژوهش‌های نشان داده‌اند زوج‌هایی که رفتارها و تعاملات منفی در بین‌شان کمتر بروز می‌کند، بخشایشگری در طول زمان افزایش خواهد یافت و ادامه‌دار خواهد بود (مک نالتی، ۲۰۰۸).

^۱ . forgiveness

(خودآگاهی)، جهان و هستی پیرامون‌شان افزایش می‌یابد. تخمین زده می‌شود که ۸۸ درصد مردم جهان به نوعی باور و ایمان مذهبی معتقدند؛ برای مثال در ایالات متحده آمریکا بیشتر مردم دیدگاه غیرجزمی نسبت به مذهب دارند و ۹۲ درصد آنها به وجود خدا باور دارند. شواهد حاکی از آن است که معنویت مبتنی بر دین نقش مهمی در زندگی بسیاری از مردم دارد (اسپینوزا رانگل، ۲۰۱۳).

پژوهش‌های نشان می‌دهند افرادی که از درجات زیاد مذهبی بودن برخوردارند، سطوح بالاتری از تعهد نسبت به زندگی زناشویی خویش دارند. همچنین رابطه‌ای قوی بین مذهبی بودن و کیفیت زندگی دیده می‌شود و هر دو متغیر باورهای مذهبی و کیفیت زندگی با راهبردهای بقا و حفظ رابطه زناشویی رابطه دارد (فولر، ۲۰۱۴). مذهب (دعا و نماز، مناسک عبادی، مشارکت در آئین‌ها و تشریفات درجه اول) ادراکات زوج‌ها درباره معنای مقدس ازدواج را پررنگ می‌کند. همچنین مذهب باعث می‌شود زوج‌ها دوام و بقای ازدواج خود را از برکت خداوند بدانند و خویشاوندی و پیامدهای مثبت ازدواج نیز در سایه مذهب، رنگ مقدسی به خود خواهد گرفت (مولینز، ۲۰۱۶).

باورهای مذهبی با برخی از ابعاد سازگاری زناشویی از جمله تصمیم‌گیری، ثبات و ارزش‌ها رابطه دارد (پرسلر، ۲۰۱۴). لامبرت و دولایت (۲۰۰۶) در پژوهش خود نشان دادند باورهای مذهبی و انجام اعمال مذهبی می‌تواند به زوج‌ها در هنگام عدم توافق‌ها کمک کند. گودارد، مارشال، السون و دنیس (۲۰۱۲) بیان کردند حضور در کلیسا پیش‌بینی‌کننده رضایت‌مندی زناشویی است. پژوهش‌های نشان داده‌اند باورهای مذهبی و مذهبی بودن با بخشایشگری نیز همبستگی دارد (رای، فولک، هیم، اولژوسکی و ترینا، ۲۰۰۴؛ عسگری، روشنی، ابافت و ضمیری (۱۳۹۱). در این رابطه، غفوری، حسن‌آبادی، مهران و قنبری هاشم‌آبادی

مطالعات نشان داده‌اند بخشایشگری بیشتر، با گرمی و صمیمیت، رضایت‌مندی و تعهد بیشتر در زوج‌ها ارتباط دارد (ویسر، و همکاران، ۲۰۱۷). بخشایشگری در قالب ۴ عنصر همدلی، انسانیت، تعهد و عذرخواهی نیز کمک می‌کند، حتی به زوج‌هایی که از روابط فرازناشویی آسیب دیده‌اند (فیفه، ویکز و استلبرگ-فیرت، ۲۰۱۳). در ایران نیز پژوهش‌هایی نشان‌دهنده نقش پررنگ بخشایشگری در حل و فصل مسائل و مشکلات خانوادگی و زناشویی است. دغاغله، عسگری و حیدری (۱۳۹۱) در پژوهش خود نشان دادند بخشایشگری بهترین پیش‌بینی‌کننده رضایت زناشویی زوج‌ها است. بیگی، محمدی‌فر، نجفی و رضایی (۱۳۹۴) در پژوهش خود نتیجه گرفتند ارتقای معنویت و بخشودگی باعث افزایش سازگاری و انسجام خانوادگی خانواده‌های جانباز می‌شود. همچنین صلاحیان، صادقی، بهرامی و شریفی (۱۳۸۹) در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که نبود بخشایشگری با افزایش تعارضات زناشویی ارتباط دارد. کاظمیان مقدم، مهرابی‌زاده هنرمند، کیامنش و حسینیان (۱۳۹۵) در پژوهش خود نشان دادند بین تمایز یافتگی، معناداری زندگی و بخشودگی با رضایت زناشویی رابطه وجود دارد. زهتاب نجفی، درویزه و پیوسته‌گر (۱۳۹۰) نیز در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند بین بخشایشگری و رضایت زناشویی زوج‌ها رابطه وجود دارد.

متغیر دیگری که به نظر می‌رسد به زوج‌ها برای کنار آمدن با مشکلات زناشویی کمک می‌کند، مذهب و پابندی مذهبی^۱ است. مذهب، هم از نظر مؤلفه‌ها و هم از نظر اثرات روانشناختی سازه پیچیده است (اکاس، وایمن و شیورز، ۲۰۰۹) و کارکردهای مختلفی دارد. مذهب هویت افراد را به شیوه‌های مختلف متأثر می‌سازد (نوراندر و ویلکاکس، ۲۰۰۸). مطالعه کینگ و بویاتریس (۲۰۰۴) نشان داد افرادی که در فعالیت‌های مذهبی شرکت می‌کنند، آگاهی‌شان از خودشان

^۱ . religious commitment

ارتباطی سازنده رابطه وجود دارد. اکبری امرغان و عبد یوسفخانی (۱۳۹۴)، نریمانی پرزور، عطادخت و عباسی (۱۳۹۴) و خدایاری فرد، شهابی و زردخانه (۲۰۱۳) در پژوهش خود نشان دادند بین پایبندی مذهبی و رضایت زناشویی رابطه وجود دارد. همچنین یوسفی و بشلیده (۱۳۹۰) نشان دادند باورهای مذهبی و خوش‌بینی - بدبینی می‌تواند پیش‌بینی کننده طلاق باشد.

نگاهی به پژوهش‌های انجام‌شده در ایران نشان می‌دهد اگرچه بخشایشگری و پایبندی مذهبی در رابطه با متغیرهای مختلف مرتبط با ازدواج و خانواده سنجیده شده، در هیچ پژوهشی وضعیت این دو متغیر بین زوج‌های در آستانه طلاق بررسی نشده و همچنین وضعیت زوج‌های در حال طلاق با زوج‌های عادی از این نظر مقایسه نشده است. به همین دلیل پژوهش حاضر به منظور بررسی و مقایسه نقش بخشایشگری و پایبندی مذهبی در زوج‌های در آستانه طلاق و زوج‌های عادی انجام شده است تا به این سؤال پاسخ گوید که میزان بخشایشگری و پایبندی مذهبی در بین زوج‌های در آستانه طلاق و عادی چه تفاوتی وجود دارد.

روش

روش پژوهش، جامعه آماری و نمونه: با توجه به اینکه هدف پژوهش، مقایسه بخشایشگری و پایبندی مذهبی در زوج‌های در آستانه طلاق و زوج‌های عادی بود، روش پژوهش مطالعه توصیفی از نوع علی - مقایسه‌ای است. جامعه آماری این پژوهش کلیه زوج‌ها (در آستانه طلاق و عادی) استان گیلان بودند که در دامنه سنی ۲۵ تا ۵۵ سال قرار داشتند. برای تعیین حجم نمونه با توجه به نسبت F و اثرات عضویت گروهی در تحلیل واریانس چندمتغیری از نسخه ۳,۱,۹,۲ برنامه نرم‌افزاری G*Power استفاده شد (فائول، اردفلد، لانگک و بوچنر، ۲۰۰۷)؛ و با در نظر گرفتن احتمال

(۱۳۹۰) در پژوهش خود نشان دادند بخشایشگری مبتنی بر درمان‌های مذهبی - معنوی بر کاهش تعارضات زوج‌ها مؤثر است. مذهب و پایبندی به اصول فکری و احکام رفتاری و اخلاقی آن، کارکردهای زیادی برای انسان دارد.

در سال‌های اخیر مطالعات روانشناختی زیادی نیز در این حیطه انجام شده است که بیشتر پژوهش‌های نشان می‌دهند اهمیت مذهب و پایبندی مذهبی در کاهش مشکلات فردی، اجتماعی و خانوادگی است؛ برای مثال پژوهش‌های نشان داده‌اند باورهای مذهب و دینی می‌تواند باعث ایجاد خوش‌بینی در افراد شود (قیناقی، ثناگو و جویباری، ۲۰۱۶). پایبندی مذهبی می‌تواند تاب‌آوری روانشناختی و صبر و تحمل زنان متأهل را افزایش دهد (کلانتر هرمزی، عسلی طالکویی و مرادی لیاولی (۱۳۹۴). همچنین نگرش مذهبی می‌تواند رضایتمندی زناشویی و تاب‌آوری روانی را در همسران جانباز پیش‌بینی کند (مقتدر، ۱۳۹۶). سولیوان (۲۰۰۱) در پژوهش خود نشان داد بین مذهبی بودن و نگرش نسبت به طلاق، تعهد به زندگی و کمک گرفتن‌های مقطعی از دیگران رابطه وجود دارد. غفوری، گل‌پرور و مهدی‌زادگان (۱۳۸۸) در پژوهش خود نشان دادند جهت‌گیری مذهبی به ویژه بعد عقاید و اخلاق آن می‌تواند موفقیت یا شکست ازدواج را پیش‌بینی کند. رسولی و سلطانی گرد فرامرز (۱۳۹۱) در پژوهش خود نشان دادند بین عمل به باورهای دینی و سازگاری زناشویی رابطه وجود دارد. هراتیان، جان بزرگی و آگاه هریس (۱۳۹۴) نشان دادند بین پایبندی مذهبی و تعارضات زناشویی رابطه وجود دارد و زوج‌های پایبند به باورهای مذهبی تعارضات کمتری را گزارش می‌کنند. ثناگویی، جان‌بزرگی و مهدویان (۱۳۹۰) در پژوهش خود نشان دادند پایبندی مذهبی با الگوهای ارتباطی سازنده و مطلوب در زوج‌ها ارتباط دارد. همچنین ثناگویی در پژوهشی دیگر (۱۳۹۰) نشان داد بین پایبندی مذهبی و رضایت زناشویی و الگوهای

مناسکی (با ۷ گویه: سؤالات ۲۰-۲۶) برای سنجش میزان دینداری به کار می‌رود. سؤال ۷ از بعد اعتقادی و سؤال‌های اول، چهارم و ششم بعد پیامدی به‌طور معکوس نمره‌گذاری می‌شوند. مقیاس اندازه‌گیری استفاده شده در این سنجش، لیکرت است که هر گویه پنج درجه ارزشی «کاملاً موافق، موافق، بینابین، مخالف و کاملاً مخالف» را در بر می‌گیرد و ارزش‌های هر گویه بین ۴-۰ متغیر است. حاصل جمع عددی ارزش هر یک از گویه‌ها در کل نمره آزمودنی را نشان می‌دهد که بین ۱۰۴-۰ نوسان دارد و کسب نمرات بیشتر به معنای سطوح بالاتر پابندی مذهبی است. این آزمون همچنین به دلیل استاندارد بودن پایایی بالایی دارد. سراج‌زاده و پویافر (۱۳۸۷) این آزمون را روی دانشجویان اجرا کردند و میزان آلفای کرونباخ کلی پرسشنامه ۰/۸۳ گزارش شد. مقدار آلفا برای متغیرهای بُعد اعتقادی ۰/۸۱، بعد عاطفی ۰/۷۵، بُعد تجربی پیامدی ۰/۷۲ و بعد مناسکی ۰/۸۳ است (سراج‌زاده و پویافر، ۱۳۸۷). در آخرین اجرای این آزمون در پژوهش سراج‌زاده و رحیمی (۱۳۹۲) نیز میزان آلفای کرونباخ کل ۰/۹۰ به دست آمده است و همچنین برای بعد اعتقادی ۰/۹۰، بعد عاطفی ۰/۸۱، بعد پیامدی ۰/۷۴، بعد مناسکی ۰/۸۸ گزارش شده که نشان‌دهنده مطلوبیت سنجه مذکور است. در پژوهش حاضر میزان همسانی درونی با محاسبه آلفای کرونباخ برای کل گویه‌ها ۰/۸۴ و نیز برای بعد اعتقادی ۰/۷۴، بعد عاطفی ۰/۸۴، بعد پیامدی ۰/۶۹، بعد مناسکی ۰/۸۰ محاسبه شد.

مقیاس بخشش‌ری^۶ (RFS): این مقیاس ۱۵ گویه دارد و ری و همکاران (۲۰۰۱) برای سنجش میزان بخشش درباره شخص متجاوز یا خطاکار طراحی کردند. این ابزار متشکل از دو زیرمقیاس است که طی آن پاسخ‌های عاطفی، شناختی و رفتاری شرکت‌کنندگان نسبت به اعمال نادرست شخص

خطای نوع اول^۱ (آلفا) در سطح ۰/۰۵ (سطح اطمینان ۰/۹۵)، توان آزمون^۲ برابر با ۰/۹۰ و اندازه اثر^۳ متوسط ۰/۰۶ و وجود حداکثر چهار متغیر پاسخ^۴ در هر تحلیل آماری مجزاً، حجم نمونه ۱۳۱ نفر برای هر گروه (مجموعاً ۲۶۲ نفر) برآورد شد. روش نمونه‌گیری برای گروه در آستانه طلاق دردسترس و برای زوج‌های عادی، هدفمند بود. معیارهای ورود به پژوهش عبارت بودند از: رضایت آگاهانه، وجود پرونده فعال در دادگاه زوج‌های دارای درخواست طلاق، مدت تأهل دست کم ۲ سال، سن آنان ۲۵ سال به بالا باشد و تحصیلات آنان دست کم سیکل باشد. معیارهای خروج شامل ابتلا به داشتن بیماری مزمن روانی، محبوس یا زندانی بودن یکی از زوج‌ها، نبود رضایت برای تکمیل آزمون‌ها، وجود بیماری صعب‌العلاج در یکی از زوج‌ها.

ابزار سنجش: از پرسشنامه دینداری گلاک و استارک^۵ (۱۹۶۵) به منظور سنجش پابندی مذهبی آزمودنی‌ها استفاده شده است. گلاک و استارک این پرسشنامه را برای سنجیدن نگرش‌ها و باورهای دینی و دینداری طراحی کرده‌اند. برای استاندارد کردن در کشورهای مختلف اروپا، آمریکا، آفریقا و آسیا و روی پیروان ادیان مسیحیت، یهودیت و اسلام اجرا شده و با دین اسلام هم انطباق یافته است. پرسشنامه حاضر سنجه پنج بعدی است که با ابعاد پنج‌گانه اعتقادی، عاطفی، تجربی یا پیامدی، مناسکی و فکری به سنجش دینداری می‌پردازد. پرسشنامه استفاده شده ۴ بُعد از ابعاد فوق را به کار برده است و بُعد فکری دین به دلیل وسعت تبلیغات در ایران حذف شده است. پرسشنامه حاضر دارای ۲۶ گویه است که در چهار بُعد اعتقادی (با ۷ گویه: سؤالات ۱-۷)، عاطفی یا تجربی (با ۶ گویه: سؤالات ۸-۱۳)، پیامدی (با ۶ گویه: سؤالات ۱۴-۱۹) و

^۱ . Type I error

^۲ . Power

^۳ . effect size

^۴ . response variable

^۵ . Glock and Stark's Religiosity Questionnaire

^۶ . Rey Forgiveness Scale

روش اجرا و تحلیل آماری: برای انتخاب گروه زوج‌های در آستانه طلاق ابتدا به واحدهای مشاوره دادگاههای شهر رشت، آستانه، لاهیجان، لنگرود و بندرکیشهر و دفاتر وکالت این شهرها مراجعه شد. پرونده‌های زوج‌های دارای شرایط ورود به پژوهش مطالعه شد و از این تعداد ۱۷۳ نفر به صورت دسترس انتخاب شدند. سپس تعداد ۱۴۳ نفر از زوج‌های عادی مراجعه کننده دادگاهها و دفاتر وکالت که علت مراجعه آنها چیزی غیر از تکلیل پرونده طلاق بود با روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. هنگام نمونه‌گیری ده درصد به حجم نمونه اصلی (یعنی حجم نمونه ۲۶۲ نفر) افزوده شد تا با احتمال وجود داده‌ها و آزمون‌های مخدوش یا سؤالات بی‌پاسخ مقابله شود. در هنگام نمونه‌گیری هدفمند، تلاش بر آن بود افراد عادی از نظر سن، جنسیت و سطح تحصیلات با گروه در آستانه طلاق هم‌تا باشند. سپس پرسشنامه بخشش ری و پایبندی مذهبی در بین آنها اجرا شد. معمولاً ارزیابی هر فرد با ابزارهای فوق حدود ۱۵ دقیقه زمان می‌برد. پیش شروع ارزیابی به شرکت کنندگان درباره هدف از اجرای این پژوهش توضیحات کلی ارائه می‌شد؛ همچنین با رعایت ملاحظات اخلاقی نسبت به حفظ گمنامی و محرمانه بودن اطلاعات آزمون‌ها به شرکت کنندگان اطمینان داده می‌شد. پس از ارائه توضیحات کوتاهی درباره آزمون‌ها و نحوه تکمیل آنها، ابزار پژوهش در اختیار افراد قرار می‌گرفت. پرسشنامه‌های جمع‌آوری شده بررسی شدند. داده‌های گردآوری شده با استفاده از شاخص‌های آمار توصیفی و استنباطی شامل فراوانی، درصد، میانگین، انحراف معیار، دامنه تغییرات، آزمون مجذور خی پیرسون، آزمون t استیودنت نمونه‌های مستقل، تحلیل واریانس چندمتغیری^۳ (MANOVA) در محیط نرم‌افزار SPSS22 پردازش شدند.

متجاوز سنجیده می‌شود. الف) زیرمقیاس ۵ گوی‌های وجود [مولفه] مثبت^۱ (PP) بخشش [شامل سؤالات ۱۵، ۱۳، ۷، ۶، ۲ نظیر گویه ۶؛ برای شخصی که رفتار نادرستی با من داشته دعا می‌کنم] و ب) زیرمقیاس ۱۰ گوی‌های فقدان [مولفه] منفی^۲ (AN) بخشش [شامل سؤالات ۱۴، ۱۲، ۱۱، ۱۰، ۹، ۸، ۵، ۴، ۳، ۱ نظیر گویه ۱۴ که به‌طور معکوس نمره‌گذاری می‌شود؛ فکر می‌کنم زندگی‌ام به دلیل رفتار نادرست این شخص، نابود شده است]. تمامی گوی‌های این مقیاس به استثنای گوی‌های ۱، ۳، ۴، ۵، ۸، ۱۰، ۱۲، ۱۴ که معکوس‌اند، در یک مقیاس ۵ درجه‌ای لیکرت از کاملاً موافقم [۵] تا کاملاً مخالفم [۱] نمره‌گذاری می‌شوند و نمرات بیشتر نشان‌دهنده سطح بالاتر بخشش شخص متجاوز است. هر دو زیرمقیاس مذکور پایایی همسانی درونی و بازآزمایی پذیرفتنی به دست آوردند (به ترتیب ضریب آلفای کرونباخ و بازآزمایی ۰/۸۵ و ۰/۷۶ برای زیرمقیاس PP و به ترتیب ضریب آلفای کرونباخ و بازآزمایی ۰/۸۶ و ۰/۷۶ برای زیرمقیاس AN). نمرات این مقیاس در جهات مورد انتظار ارتباط چشمگیری با سنج‌های گرایش به مذهب، خشم، امیدواری، بهزیستی معنوی و مطلوبیت اجتماعی نشان داد تأییدکننده اعتبار سازه‌ای این ابزار است (ری و همکاران، ۲۰۰۱). رضائی (۱۳۹۷) این ابزار را در ایران هنجاریابی کرده است و اعتبار بازآزمایی RFS و زیرمقیاس‌های وجود مولفه مثبت (PP) و وجودنداشتن مؤلفه منفی (AN) بخشش به ترتیب برابر با ۰/۷۸، ۰/۷۳ و ۰/۷۵ محاسبه شد. همچنین ضریب آلفای کرونباخ RFS و زیرمقیاس‌های PP و AN به ترتیب ۰/۷۴، ۰/۷۱ و ۰/۷۵ برآورد شدند. در پژوهش حاضر میزان همسانی درونی با محاسبه آلفای کرونباخ برای کل گوی‌های RFS ۰/۷۴ و نیز برای زیرمقیاس‌های PP و AN به ترتیب ۰/۶۸ و ۰/۶۹ محاسبه شد.

^۱ . Presence of Positive

^۲ . Absence of Negative

^۳ . Multivariable Analyze of Variance

یافته‌ها

در گروه عادی ۶۴ مرد (۴۴/۷٪) و ۷۹ زن (۵۵/۳٪) و در گروه در آستانه طلاق ۸۹ مرد (۵۱/۴٪) و ۸۴ زن (۴۸/۶٪) در مطالعه شرکت کردند. فراوانی دو گروه با توجه آزمون مجذور خی پیرسون از نظر جنسیت تفاوت معنی‌داری با هم نداشت ($P > 0/05$). میانگین سنی گروه عادی $10/86 \pm 38/86$ و میانگین سنی گروه در آستانه طلاق $10/72 \pm 36/47$ بود. نتایج آزمون t استیودنت برای گروه‌های مستقل نشان داد تفاوت معنی‌داری از نظر سن بین دو گروه وجود ندارد ($t = 1/86, P > 0/05$). میانگین طول مدت تحصیلات به سال برای گروه عادی $8/91 \pm 3/29$ و میانگین سنی گروه در آستانه طلاق $7/74 \pm 4/63$ بود. نتایج آزمون t استیودنت برای گروه‌های مستقل نشان دادند تفاوت معنی‌داری از نظر میانگین مدت تحصیلات بین دو گروه وجود ندارد ($t = 1/79, P > 0/05$). سرانجام میانگین مدت ازدواج گروه عادی $9/91 \pm 12/59$ و میانگین

سنی گروه در آستانه طلاق $10/02 \pm 10/81$ بود. نتایج آزمون t استیودنت برای گروه‌های مستقل نشان دادند تفاوت معنی‌داری از نظر طول مدت ازدواج بین دو گروه وجود ندارد ($t = 1/49, P > 0/05$).

قبل از تحلیل داده‌های استنباطی مشخص شد ۷ پرسشنامه در گروه عادی و ۳۸ پرسشنامه در گروه در آستانه طلاق به بیش از ۲۰٪ از گویه‌ها پاسخ نداده‌اند؛ بنابراین به دلیل وجود داده‌های مفقود در ۴۵ پرسشنامه از دو گروه، از فرآیند تحلیل استنباط آماری کنار گذاشته شدند. نتایج آزمون گلموگروف - اسمیرنوف برای بررسی نرمال بودن توزیع داده‌ها نشان دادند هر دو متغیر وابسته از توزیع نرمال تبعیت می‌کنند ($P > 0/05$). جدول ۱- شاخص‌های آمار توصیفی و نتایج آزمون t استیودنت دو گروه زوج‌های عادی و در آستانه طلاق را برای نمرات کل متغیرهای بخشایشگری و پایبندی مذهبی نشان می‌دهد.

جدول ۱. شاخص‌های آمار توصیفی بخشایشگری و پایبندی مذهبی در زوج‌های عادی و در آستانه طلاق

متغیر	گروه	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	t	df	P-Value
بخشایشگری	عادی	۱۳۶	۳۷/۲۴	۵/۹۹	۳/۳۷	۲۶۹	۰/۰۰۰۱
	آستانه طلاق	۱۳۵	۳۴/۷۰	۶/۳۹			
پایبندی مذهبی	عادی	۱۳۶	۵۱/۱۱	۱۱/۷۶	۳/۵۱	۲۶۹	۰/۰۰۰۱
	آستانه طلاق	۱۳۵	۴۶/۱۶	۱۱/۴۷			

طلاق (۵۱/۱۱) به‌طور معنی‌داری از پایبندی مذهبی زوج‌های عادی (۴۶/۱۶) کمتر است. برای مقایسه دو گروه زوج‌های عادی و در آستانه طلاق از نظر ابعاد مختلف بخشایشگری و پایبندی مذهبی دو تحلیل واریانس چندمتغیری مجزا اجرا شد. جدول ۲- شاخص‌های آمار توصیفی ابعاد مختلف متغیرهای وابسته را برحسب عضویت گروهی نشان می‌دهد.

نتایج آزمون t استیودنت مستقل در جدول ۱- نشان دادند بین این دو گروه از نظر نمرات کل بخشایشگری و پایبندی مذهبی تفاوت معنی‌دار وجود دارد. مقایسه نمرات کل دو گروه با واریانس برابر نشان داد بخشایشگری زوج‌های در آستانه طلاق (۳۴/۷۰) به‌طور معنی‌داری از بخشایشگری زوج‌های عادی (۳۷/۲۴) کمتر است و نیز پایبندی مذهبی زوج‌های در آستانه

جدول ۲. شاخص‌های آمار توصیفی ابعاد مختلف بخشایشگری و پایبندی مذهبی در زوج‌های عادی و در آستانه طلاق

متغیر	گروه	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد
بخشایشگری	عدم مؤلفه منفی	عادی	۲۸/۴۳	۵/۴۸
		آستانه طلاق	۲۶/۷۹	۵/۵۹
	وجود مؤلفه مثبت	عادی	۸/۸۲	۲/۸۹
		آستانه طلاق	۷/۹۲	۲/۸۲
پایبندی مذهبی	بعد اعتقادی	عادی	۱۲/۴۵	۴/۷۵
		آستانه طلاق	۱۱/۰۸	۴/۶۰
	بعد مناسکی	عادی	۱۶/۷۷	۴/۳۱
		آستانه طلاق	۱۴/۹۸	۵/۷۸
بعد تجربی	عادی	۱۱/۱۵	۳/۹۶	
	آستانه طلاق	۱۰/۰۹	۴/۳۶	
بعد پیامدی	عادی	۱۰/۷۳	۳/۲۶	
	آستانه طلاق	۱۰	۳/۱۷	

چندمتغیری را می‌توان گزارش کرد. در ادامه، نتیجه آزمون لامبدای ویلکز برای تعیین تفاوت ابعاد مختلف بخشایشگری و پایبندی مذهبی در دو گروه زوج‌های عادی و در آستانه طلاق معنی‌دار بود ($P < 0/0001$)؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت بین ابعاد مختلف بخشایشگری و پایبندی مذهبی در زوج‌های عادی و در آستانه طلاق تفاوت معنی‌داری وجود دارد. جدول ۳- نتایج تحلیل واریانس چندمتغیری نمرات ابعاد مختلف بخشایشگری در زوج‌های عادی و در آستانه طلاق را نشان می‌دهد.

در جدول فوق میانگین و انحراف استاندارد ابعاد مختلف بخشایشگری و پایبندی مذهبی در زوج‌های عادی و در آستانه طلاق ارائه شده است. پیش از اجرای دو تحلیل واریانس چندمتغیری مجزا نتایج آزمون ام باکس نشان داد شرط همگنی ماتریس‌های واریانس - کواریانس برای ابعاد مختلف بخشایشگری و پایبندی مذهبی تأیید می‌شود و توزیع چندمتغیری از توزیع نرمال پیروی می‌کند ($P > 0/05$). همچنین نتایج آزمون لوین آشکار ساخت تفاوت واریانس‌های خطا از نظر آماری معنادار نیست ($P > 0/05$) و فرض تساوی واریانس‌ها برقرار است؛ بنابراین نتایج تحلیل واریانس

جدول ۳. نتایج تحلیل واریانس چندمتغیری نمرات ابعاد مختلف بخشایشگری در زوج‌های عادی و در آستانه طلاق

منابع تغییرات	SS	df	MS	F	P-Value	η^2
بعد منفی	۱۸۲/۵	۱	۱۸۲/۵	۵/۹۵	۰/۰۱۵	۰/۰۲۲
خطا	۸۲۵۸/۰۴	۲۶۹	۳۰/۷۰			
بعد مثبت	۵۴/۵۹	۱	۵۴/۵۹	۶/۷۰	۰/۰۱	۰/۰۲۴
خطا	۲۱۹۲/۵۱	۲۶۹	۸/۱۵			

همچنین بخشایشگری زوج‌های در آستانه طلاق در بعد وجود مولفه مثبت (۷/۹۲) به‌طور معنی‌داری از زوج‌های عادی (۸/۸۲) کمتر است. همچنین نتایج مجذور سهمی‌اتا نشان می‌دهد عضویت گروهی تنها ۲ درصد از تغییرات ابعاد مختلف بخشایشگری را تبیین می‌کند. جدول ۴- نتایج تحلیل واریانس چندمتغیری نمرات ابعاد مختلف پایبندی مذهبی در زوج‌های عادی و در آستانه طلاق را نشان می‌دهد.

جدول ۴. نتایج تحلیل واریانس چندمتغیری نمرات ابعاد مختلف پایبندی مذهبی در زوج‌های عادی و در آستانه طلاق

منابع تغییرات	SS	df	MS	F	P-Value	η^2
بعد اعتقادی	۱۲۵/۶۱	۱	۱۲۵/۶۱	۵/۷۹	۰/۰۱	۰/۰۲
خطا	۵۸۷۹/۷۴	۲۶۹	۲۱/۸۶			
بعد مناسکی	۲۱۸/۱۱	۱	۲۱۸/۱۱	۸/۴۱	۰/۰۰۴	۰/۰۳
خطا	۶۹۷۸/۸۸	۲۶۹	۲۵/۹۴			
بعد تجربی	۷۵/۸۵	۱	۷۵/۸۵	۴/۳۸	۰/۰۳۷	۰/۰۲
خطا	۶۹۷۸/۸۸	۲۶۹	۲۵/۹۴			
بعد پیامدی	۳۶/۶۳	۱	۳۶/۶۳	۳/۵۴	۰/۰۶۱	۰/۰۱
خطا	۶۹۷۸/۸۸	۲۶۹	۲۵/۹۴			

دو گروه زوج‌های در آستانه طلاق و زوج‌های عادی با توجه به تصحیح بنفرونی معنی‌دار مشاهده نشد ($P > ۰/۰۱۲۵$). نتایج مجذور سهمی‌اتا نشان می‌دهند عضویت گروهی تنها ۲ درصد از تغییرات ابعاد مختلف بخشایشگری را تبیین می‌کند.

بحث

پژوهش حاضر با هدف مقایسه بخشایشگری و پایبندی مذهبی در زوج‌های در آستانه طلاق و زوج‌های عادی انجام شده است. یافته‌ها نشان دادند بین ابعاد بخشایشگری در زوج‌های در آستانه طلاق و زوج‌های عادی تفاوت معنی‌داری وجود دارد ($P < ۰/۰۱$). این یافته با پژوهش‌های کاظمیان مقدم و همکاران (۱۳۹۵)، بیگی و همکاران (۱۳۹۴) و زهتاب نجفی و همکاران (۱۳۹۰) همسو است. در تبیین این

با توجه به نتایج جدول ۳- تفاوت بعد منفی بخشایشگری در زوج‌های عادی و در آستانه طلاق با $F_{(۱, ۲۶۹)} = ۵/۹۵$ و تفاوت بعد مثبت بخشایشگری در زوج‌های عادی و در آستانه طلاق با $F_{(۱, ۲۶۹)} = ۶/۷۰$ معنی‌دار بوده است ($P < ۰/۰۱$)؛ از این رو می‌توان نتیجه گرفت میانگین بخشایشگری در بعد وجودداشتن مؤلفه منفی در زوج‌های در آستانه طلاق (۲۶/۷۹) نسبت به زوج‌های عادی (۲۸/۲۵) به‌طور معنی‌داری کمتر است.

با توجه به نتایج جدول ۴- با آلفای تصحیح بنفرونی (۰/۰۱۲۵) تفاوت اعتقادی پایبندی مذهبی در زوج‌های

در آستانه طلاق و زوج‌های عادی با $F_{(۱, ۲۶۹)} = ۵/۷۹$ معنی‌دار است ($P \leq ۰/۰۱$)؛ از این رو می‌توان نتیجه گرفت از نظر بعد اعتقادی پایبندی مذهبی در زوج‌های در آستانه طلاق (۱۱/۰۸) کمتر از زوج‌های عادی (۱۲/۴۵) است. همچنین تفاوت نمرات بعد مناسکی پایبندی مذهبی در زوج‌های در آستانه طلاق و زوج‌های عادی با $F_{(۱, ۲۶۹)} = ۸/۴۱$ معنی‌دار حاصل شد ($P \leq ۰/۰۰۴$)؛ از این رو می‌توان نتیجه گرفت میانگین بعد مناسکی در زوج‌های در آستانه طلاق (۱۴/۹۸) کمتر از زوج‌های عادی (۱۶/۷۷) است. نتایج آماره F در تحلیل واریانس چندمتغیری نمرات ابعاد تجربی و پیامدی در

یافته می‌توان این‌گونه گفت یکی از شاخص‌های زوج‌های آشفته و مشکل‌دار که آنها را به سمت طلاق سوق می‌دهد، ناتوانی در حل و فصل تعارضات است (هالفورد، ترجمه تبریزی و همکاران، ۱۳۸۷). یکی از علل حل نشدن تعارضات پافشاری هر کدام از زوج‌ها «بر فکر و عقیده خویش ماندن» و کوتاه‌نیامدن درباره مسائل و مشکلات است. اگر زوج‌ها از اشتباهات یکدیگر بگذرند و یکدیگر را ببخشند، قطعاً با تعارضات کمتری مواجه خواهند شد. این نکته با پژوهش‌های صلاحیان و همکاران (۱۳۸۹) و دافونسکا و همکاران (۲۰۱۷) همسو است. از طرفی یکی دیگر از متغیرهای تأثیرگذار بر سرنوشت زندگی زناشویی رضایت زناشویی است که اگر این متغیر افزایش یابد، زوج‌ها حاضرند در قبال یکدیگر فداکاری کنند و حتی در بسیاری از مواقع از خودشان به نفع دیگری بگذرند. پژوهش‌های فینچمن و همکاران (۲۰۰۲) و دغاغله و همکاران (۱۳۹۱) نشان‌دهنده وجود ارتباط بین بخشایشگری و رضایت زناشویی است. بخشایشگری به افزایش رضایت زناشویی و کاهش ادراکات منفی زوج‌ها نسبت به یکدیگر منجر می‌شود؛ بنابراین زوج‌ها در قبال یکدیگر به شکل مقابله‌به‌مثل پاسخ نخواهند داد و در نتیجه، از تشدید و تزايد رفتارهای منفی جلوگیری خواهد شد و همین امر به نزدیکی آنها نسبت به هم و تداوم و بقای ازدواج منجر خواهد شد (دافونسکا و همکاران، ۲۰۱۷).

در رابطه با سؤال دوم نیز نتایج نشان دادند بین ابعاد اعتقادی و مناسکی پای‌بندی مذهبی تفاوت معنی‌داری در بین دو گروه وجود دارند و تفاوت پای‌بندی مذهبی کل در بین زوج‌های در آستانه طلاق و زوج‌های عادی معنی‌دار است ($P < 0/01$). این یافته با پژوهش‌های غفوری و همکاران (۱۳۸۸)، رسولی و همکاران (۱۳۹۱)، خدایاری فرد (۲۰۱۳) ثناگویی (۱۳۹۰) و

نریمانی و همکاران (۱۳۹۴) همسو است. در تبیین این یافته می‌توان گفت رفتارهای منفی در قالب مقابله‌به‌مثل‌های منفی، کمبود صمیمیت و فعالیت‌های مثبت مشترک، ارتباطات و حل تعارض ضعیف، ایفای نقش‌های نامناسب و نارضایت‌مندی جنسی از جمله ویژگی‌های زوج‌های آشفته و مشکل‌دار است (هالفورد ۱۳۸۷/۲۰۰۳ ترجمه تبریزی و همکاران). همان‌طور که پژوهش‌ها نشان داده‌اند پایبندی مذهبی با الگوهای ارتباطی مناسب، پیوند دارد (ثناگویی و همکاران، ۱۳۹۰) و باعث ایجاد خوش‌بینی می‌شود (قیناچی و همکاران، ۲۰۱۶)؛ بنابراین می‌تواند از افتادن زوج‌ها در ورطه بدبینی و منفی‌بافی جلوگیری کند؛ در نتیجه از حجم تعارضات، کم می‌کند (هراتیان و همکاران، ۱۳۹۴) و متعاقباً از تسریع حرکت در مسیر طلاق می‌کاهد. در این زمینه پژوهش یوسفی و همکاران (۱۳۹۰) نشان داده است می‌توان از روی خوش‌بینی یا بدبینی زوج‌ها طلاق را پیش‌بینی کرد.

زوج‌های دارای سطوح بالای پایبند مذهبی، دوام و بقای ازدواج خود را از برکت خداوند می‌دانند و خویشاوندی و پیامدهای مثبت ازدواج نیز در سایه مذهب، رنگ مقدسی به خود خواهد گرفت (مولینز، ۲۰۱۶)، صبر و تحمل و تاب‌آوری زوج‌ها در نتیجه پایبندی مذهبی افزایش خواهد یافت (مقتدر، ۱۳۹۶)؛ کلاتر هرمزی و همکاران (۱۴۹۴)؛ از این‌رو زوج‌ها در برابر مشکلات زود تسلیم نخواهند شد و همان‌طور که لامبرت و دولاهیت (۲۰۰۶) اشاره کرده‌اند، مذهب می‌تواند از بروز مشکلات پیشگیری کند، تعارضات را حل کند و آشتی و سازش را بعد از وقوع تعارضات رشد دهد.

دین و پایبندی مذهبی با مشخص کردن بایدها و نبایدهای رفتاری، حد و حدود وظایف، نقش‌ها، تکالیف و حقوق زوج‌ها را مشخص می‌کند و با ایجاد الزام درونی به انجام وظایف و نقش‌ها از ایجاد تعارض

پیمان زناشویی تصریح دارد؛ از این رو پیشنهاد می‌شود درمانگران و مشاوران خانواده و ازدواج، با آموزش، ترویج و اشاعهٔ باورهای دینی به زوج‌ها، پابندی به مذهب را در دوره‌های مختلف زندگی در قالب آموزش‌های پیشگیرانه در مراکز مختلف همچون دانشگاه‌ها، مراکز مشاوره خانواده و مساجد به‌طور مداوم در نظر داشته باشند.

منابع

- اکبری امرغان، ح؛ عبدیوسفخانی، ز. (۱۳۹۴). بررسی رابطهٔ پابندی مذهبی و رضایت از زندگی. *فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهشنامه تربیتی*، ۱۰ (۴۳)، ۴۳-۳۷.
- بیگی، ع؛ محمدی فر، م؛ نجفی، م؛ رضایی، ع. (۱۳۹۴). رابطهٔ معنویت و بخشودگی با انسجام و سازگاری خانوادگی در جانبازان. *فصلنامه علمی - پژوهشی طب جانباز*، ۸ (۱)، ۳۹-۳۳.
- شناگویی، م. (۱۳۹۰). *رابطهٔ پابندی مذهبی با الگوهای ارتباطی زوجین*. پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد. دانشگاه علم و فرهنگ، دانشکدهٔ روانشناسی.
- شناگویی، م؛ جان بزرگی، م؛ مهدویان، ع. (۱۳۹۰). رابطهٔ پابندی مذهبی با الگوهای ارتباطی زوجین. *روانشناسی و دین*، ۴ (۴)، ۱۲۰-۱۰۳.
- خمسه، ا. (۱۳۸۷). آموزش قبل از ازدواج: راهنمای عملی زوج‌های جوان، تهران: انتشارات دانشگاه الزهرا، چاپ سوم.
- خواجه رسولی، م. (۱۳۸۸). بررسی اثربخشی درمان براساس رویکرد طرحواره - محور بر افزایش رضایت زناشویی زنان خوابگاه‌های دانشکدهٔ روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه علامه طباطبایی. پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد. دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکدهٔ روانشناسی و علوم تربیتی.

جلوگیری می‌کند. همچنین دینداری به زوج‌ها کمک می‌کند تا در چهارچوب عقلی و شرعی به ارضای نیازهای عاطفی، جنسی و ... همدیگر بپردازند و از این طریق به ایجاد رضایت زناشویی کمک می‌کند؛ زیرا یکی از شاخص‌های رضایت زناشویی، ارضای نیازهای اساسی زوج‌ها است (اکبری امرغان و همکاران، ۱۳۹۴). افراد پابند به مذهب به زندگی تعهد دارند و نسبت به همسر و زندگی مسئولیت‌پذیرترند و با الزام درونی به نقش‌ها و وظایف خود عمل می‌کنند. این نکته در پژوهش فولر (۲۰۱۴) نشان داده شد و گفته شد باورهای مذهبی با راهبردهای بقا و حفظ رابطهٔ زناشویی رابطه دارد.

برای نتیجه‌گیری می‌توان گفت زوج‌های دارای درخواست طلاق نسبت به زوج‌های عادی دارای سطوح بخشش کمتری‌اند و به دلیل حوادث تلخ زناشویی یکدیگر بیشتر مذمت می‌کنند. علاوه بر آن به نظر می‌رسد در ابعاد اعتقادی و مناسکی پابندی مذهبی، ضعیف‌تر از زوج‌های عادی‌اند. این پژوهش دارای محدودیت‌هایی نیز است. نمونه‌گیری زوج‌ها، غیراحتمالی^۱ بود و جامعهٔ آماری محدود به مردمان شمال کشور است؛ بنابراین تعمیم نتایج به محیط‌های دیگر را با محدودیت مواجهه می‌کند. اطلاعات کسب‌شده از پرسشنامه‌هاست. هرچند این آزمون‌ها معیارهای روانسنجی را احراز کرده‌اند، پدیدهٔ طلاق و جدایی زن و شوهر پیچیده‌تر از ابعاد سنجیده‌شده در این پژوهش است. به نظر می‌رسد پژوهش‌های کیفی و پدیدارشناسانهٔ آتی در این زمینه می‌تواند خلاء پر نشدهٔ پژوهش‌های کمی کنونی را تا حدودی جبران کنند. یافته‌های پژوهش می‌تواند نویسندگان دیگر را ترغیب کند تا در آینده کارآزمایی‌های مثبت‌نگر مبتنی بر مداخلات بخشش را اجرا کنند. این پژوهش بر نقش محاطتی ابعاد اعتقادی و مناسکی مذهب برای حفظ

^۱ . non probability

- دغاغله، ف؛ عسگری، پ؛ حیدری، ع. (۱۳۹۱). رابطه بخشودگی، عشق، صمیمیت با رضایت زناشویی. یافته‌های نو در روانشناسی، ۷ (۲۲)، ۶۹-۵۷.
- رسولی، ر؛ سلطانی گرد فرامرز، س. (۱۳۹۱). مقایسه و بررسی رابطه جهت‌گیری مذهبی و عمل به باورهای دینی با سازگاری زناشویی در طلاب و دانشجویان. فصلنامه خانواده‌پژوهی، ۸ (۳۲)، ۴۳۹-۴۲۷.
- رضائی، س. (۱۳۹۷). *هنجاریابی و اعتبارسنجی مقیاس بخشش Rey در دانشجویان دانشگاه گیلان*. گزارش طرح پژوهشی، معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه گیلان.
- زهدتاب نجفی، ع؛ درویزه، ز؛ پیوسته گر، م. (۱۳۹۰). رابطه بین بخشودگی و رضایت زناشویی زوجین کرمانشاهی. فصلنامه علمی پژوهشی زن و فرهنگ، ۲ (۸)، ۳۳-۲۳.
- سراج‌زاده، س.ح. (۱۳۸۷). نگرش‌ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی و دلالت‌های آن برای نظریه سکولارشدن. نمایه پژوهش، ۱۰-۹، ۱۲۰-۱۰۵.
- سراج‌زاده، س.ح. و پویافر، م.ر. (۱۳۸۷). دین و نظم اجتماعی: بررسی رابطه دینداری با احساس آنومی و کجروی در میان نمونه‌ای از دانشجویان. مسائل اجتماعی ایران، ۱۶ (۶)، ۱۰۵-۷۱.
- سراج‌زاده، س.ح.، رحیمی، ف. (۱۳۹۲). رابطه دینداری با معناداری زندگی در یک جمعیت دانشجویی. فصلنامه راهبرد فرهنگ، ۲۴، ۳۰-۷.
- صلاحیان، ا؛ صادقی، م؛ بهرامی، ف؛ شریفی، م. (۱۳۸۹). بررسی رابطه بین هوش هیجانی و بخشودگی با تعارضات زناشویی. مطالعات روانشناختی، ۶ (۲)، ۱۷-۱.
- عامری، ف. (۱۳۸۲). اثربخشی آموزش مداخلات خانواده درمانی راهبردی در کاهش اختلافات زناشویی. رساله دکتری. دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه الزهرا.
- عسگری، پ؛ روشنی، خ؛ ابافت، ح؛ ضمیری، ا. (۱۳۹۱). رابطه باورهای مذهبی و شادکامی با بخشودگی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز. یافته‌های نو در روانشناسی، ۶ (۲۱)، ۱۱۲-۱۰۱.
- غفوری، س؛ حسن آبادی، ح؛ مهram، ب؛ قنبری هاشم آبادی، ب. (۱۳۹۰). بررسی اثربخشی روش بخشودگی مبتنی بر درمان‌های معنوی - مذهبی در کاهش تعارضات زناشویی. فصلنامه پژوهش‌های نوین روانشناختی، ۶ (۲۴)، ۱۴۲-۱۲۳.
- غفوری، م؛ گل‌پرور، م؛ مهدی‌زادگان، ا. (۱۳۸۸). سبک‌های دلبستگی و نگرش‌های مذهبی به‌عنوان پیش‌بین‌های موفقیت و شکست رابطه زناشویی. پژوهش‌های علوم رفتاری، ۷ (۲)، ۱۵۳-۱۴۳.
- کاظمیان مقدم، ک؛ مهربانی‌زاده هنرمند، م؛ کیامنش، ع؛ حسینیان، س. (۱۳۹۵). نقش تمایز یافتگی، معنادارای زندگی و بخشودگی در پیش‌بینی رضایت زناشویی. روانشناسی خانواده، ۳ (۲)، ۸۲-۷۱.
- کلاتر هرمزی، آ؛ عسلی طالکوئی، س؛ مرادی لیاولی، ق. (۱۳۹۴). پیش‌بینی تاب‌آوری روانشناختی براساس میزان پایبندی مذهبی در زنان متأهل. فصلنامه مطالعات روانشناسی بالینی، ۵ (۱۹)، ۱۳۸-۱۱۹.
- مظاهری، ح. (۱۳۸۴). *خانواده در اسلام*، قم: انتشارات شفق، چاپ شانزدهم.
- مقدر، ل. (۱۳۹۶). رابطه باورهای مذهبی و راهبردهای رویارویی با استرس در تاب‌آوری روانی و رضایتمندی زناشویی همسران جانباز. مجله دانشگاه علوم پزشکی گیلان، ۲۶ (۱۰۳)، ۴۵-۳۷.

- treatment of infidelity: An interpersonal model. *Journal of Family Therapy*, 35(4), 343-367.
- Fincham, F. D., Hall, J., & Beach, S. R. (2006). Forgiveness in marriage: Current status and future directions. *Family Relations*, 55(4), 415-427.
- Fincham, F. D., Paleari, F. G., & Regalia, C. (2002). Forgiveness in marriage: The role of relationship quality, attributions, and empathy. *Personal Relationships*, 9(1), 27-37.
- Flores, M. J. (2008). *Marital Conflict and Marital Satisfaction Among Latina Mothers: A Comparison of Participants in an Early Intervention Program and Non-participants* (Doctoral dissertation, University of North Texas). Available from: <http://citeseerx.ist.psu.edu/messages/download/exceeded.html>
- Fowler, C. (2014). The Role of Religious Affiliation and Attitudes in Marriage Maintenance Strategies. Utah State University Logan. <https://digitalcommons.usu.edu/etd/2125>.
- Gheinaghi, A., Sanagoo, A., & Jouybari, L. (2016). The relationship between religious beliefs, social support and optimism in students of golestan university of medical sciences. *Journal of Advances in Medical Education*, 1(2), 42-48.
- Glock, C. Y., & Stark, R. (1965). Religion and society in tension. Chicago: Rand McNally.
- Goddard, H. W., Marshall, J. P., Olson, J. R., & Dennis, S. A. (2012). Character strengths and religiosity as predictors of marital satisfaction in a sample of highly religious and divorce-prone couples. *Journal of Couple & Relationship Therapy*, 11(1), 2-15.
- Khodayarifard, M. K., Shahabi, R., & Zardkhaneh, S. A. (2013). Religiosity and marital satisfaction. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 82, 307-311.
- King, P. E., & Boyatzis, C. J. (2004). Exploring adolescent spiritual and religious development: Current and future theoretical and empirical perspectives. *Applied Developmental Science*, 8(1), 2-6.
- Lambert, N. M., & Dollahite, D. C. (2006). How religiosity helps couples prevent, resolve, and overcome marital conflict. *Family Relations*, 55(4), 439-449.
- نریمانی، م؛ پرزور، پ؛ عطادخت، ا؛ عباسی، م. (۱۳۹۴). نقش بهزیستی معنوی و پابندی مذهبی در پیش‌بینی رضامندی زناشویی پرستاران. *مجله بالینی پرستاری و مامایی*، ۴(۲)، ۱-۱۰.
- هالفورد. ک. (۱۳۸۷). *زوج درمانی کوتاه‌مدت: یاری به زوجین برای کمک به خودشان*. ترجمه م. تبریزی، م. کاردانی و ف. جعفری. تهران: انتشارات فراروان. (سال انتشار به زبان اصلی: ۲۰۰۳).
- هراتیان، ع؛ جان بزرگی، م؛ آگاه هریس، م. (۱۳۹۴). رابطه پابندی مذهبی و تعارض زناشویی و تفاوت آنها در میان زوجین. *پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده*، ۲(۵)، ۱۱۷-۱۰۱.
- یوسفی، ن؛ بشلیده، ک. (۱۳۹۰). *خوش‌بینی - بدبینی و باورهای مذهبی به عنوان پیش‌بینی کننده‌های طلاق*. دو فصلنامه مشاوره کاربردی دانشگاه شهید چمران اهواز، ۱(۱)، ۹۶-۷۳.
- Da Fonsêca, P. N., de Jesus Lopes, B., da Silva Gusmão, E. É., Pessoa, V. S. A., & da Silva, M. I. F. (2017). Marital Forgiveness: An Explanation Based on Human Values. *Temas Em Psicologia*, 25(4), 1927-1940. doi:10.9788/tp2017.4-20en
- Ekas, N. V., Whitman, T. L., & Shivers, C. (2009). Religiosity, spirituality, and socioemotional functioning in mothers of children with autism spectrum disorder. *Journal of autism and developmental disorders*, 39(5), 706-719.
- Espinoza Rangel, R. (2013). *Spirituality and Relationship Satisfaction: The Role of Prayer* (Doctoral dissertation). Available from: <http://etd.auburn.edu/bitstream/handle/10415/3700/Final%20Thesis%20Document.pdf?sequence=2>
- Faul, F., Erdfelder, E., Lang, A. G., & Buchner, A. (2007). G* Power 3: A flexible statistical power analysis program for the social, behavioral, and biomedical sciences. *Behavior research methods*, 39(2), 175-191.
- Fife, S. T., Weeks, G. R., & Stellberg-Filbert, J. (2013). Facilitating forgiveness in the

- Rye, M. S., Loiacono, D. M., Folck, C. D., Olszewski, B. T., Heim, T. A., & Madia, B. P. (2001). Evaluation of the psychometric properties of two forgiveness scales. *Current Psychology, 20*(3), 260-277.
- Sullivan, K. T. (2001). Understanding the relationship between religiosity and marriage: An investigation of the immediate and longitudinal effects of religiosity on newlywed couples. *Journal of family psychology, 15*(4), 610.
- Visser, M., Finkenauer, C., Schoemaker, K., Kluwer, E., van der Rijken, R., van Lawick, J., ... & Lamers-Winkelmann, F. (2017). I'll never forgive you: High conflict divorce, social network, and co-parenting conflicts. *Journal of child and family studies, 26*(11), 3055-3066.
- Yárnoz Yaben, S. (2009). Forgiveness, attachment, and divorce. *Journal of Divorce & Remarriage, 50*(4), 282-294.
- McNulty, J. K. (2008). Forgiveness in marriage: Putting the benefits into context. *Journal of Family Psychology, 22*(1), 171.
- Mullins, D. F. (2016). The effects of religion on enduring marriages. *Social Sciences, 5*(2), 24.
- Norrander, B., & Wilcox, C. (2008). The gender gap in ideology. *Political Behavior, 30*, 503-523.
- Presler, B. L. (2014). Religiosity, Marital Adjustment, and Intimacy. Dissertation of PH.D. Department of Clinical Psychology. George Fox University.
- Rye, M. S., Folck, C. D., Heim, T. A., Olszewski, B. T., & Traina, E. (2004). Forgiveness of an ex-spouse: How does it relate to mental health following a divorce? *Journal of Divorce & Remarriage, 41*(3-4), 31-51.